

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDEKİ BOLAY ~ BULAY “BÖYLE” KELİMESİ HAKKINDA

Aziz MERHAN¹

ÖZET

Bolay kelimesinin kökeni, *bol-* fiiliyle ilişkilendirilmektedir. Araştırmacıların bu yaklaşımı, Tarama Sözlüğüne dayanmaktadır. Söz konusu kelimenin Tarama Sözlüğünde *bolay ki*, *bola kim*, *bolay kı*, *bolay kim* biçimleriyle en eski metinlerden en yeni metinlere kadar tespit edildiği görülmektedir. Bu çalışmada kelime, *bu* işaret zamiriyle ilişkilendirilerek *bulay* biçiminde okunmuştur. Çalışmanın sonucunda *bulay* kelimesinin yapı çözümlemesi, *bu+lay* “bu(nun) gibi” > *bulay* (*ki/m*) biçiminde tanımlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, *bolay~bulay*, Tarama Sözlüğü, Divanu Lugati't-Türk, {-AyU} eki.

ABOUT BOLAY~BULAY “LIKE THIS” IN OLD ANATOLIAN TURKISH

ABSTRACT

Etymological form of *bolay* is derived from verb *bol-*. This approachment is shown from *Tarama Sozlugu*. It is mentioned with *bolay ki*, *bola kim*, *bolay kı*, *bolay kim* forms from the oldest book to the latest book in *Tarama Sozlugu*. In this study, this word is mentioned as *bulay* because of demonstrative pronoun *bu*. According to result of this study, morphological form of *bulay* is describe as *bu+lay* “like this” > *bulay* (*ki/m*).

Key words: Old Anatolian Turkish, *bolay~bulay*, Tarama Sozlugu, Divanu Lugati't-Turk, suffix {-AyU}.

Daha önce basılmış olan bir bildirimizde² genel itibarıyla adlara gelerek benzetme durumunu gösteren *+Ay(In)* eki üzerinde durmuş olup Türk dillerinin (lehçelerinin) gerek bugünkü gerekse tarihsel devirlerindeki kullanımlarına dikkat çekmiştik. Bundan dolayı burada yeniden buna değinilmeden sadece gönderme yapılarak Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde karşımıza çıkan *bulay* kelimesinin okunuşuyla ilgili mesele çözümlenmeye çalışılacaktır. Söz konusu olan kelime Türkiye'deki çalışmalarda *bolay* (*ki/m*) biçiminde verilmektedir. Kelimenin kökeni olarak Orta Asya Türkçesindeki *bol-* “olmak” eylemi gösterilmekte olup bu belirleme de Tarama Sözlüğüne dayanmaktadır.³

Bu gösterme zamiri ile ilgili olması sebebiyle *bulay* biçiminde okuduğumuz kelime, Tarama Sözlüğünde (I, s. 635-636) *bolay ki*, *bola kim*, *bolay kı*, *bolay kim* “ola ki, belki, inşallah” biçiminde ilk metinlerden 19. yüzyıla kadar olan metinlerden alınan örneklerle verilmiştir. Bunun dışında ayrıca aynı sözlükte (VI, s. 4106-4107) *uşbula*, *işbula*, *üşböle* “böyle,

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doç. Dr. amerhan@yildiz.edu.tr

² Merhan, A., “Türk Lehçelerindeki *+lay/+ley*, *+layın/+leyin* Ek(ler)i Hakkında”, *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 13-21 (2006).

³ Ayrıca şu makaleye de bakılabilir: Ayşhan Deniz ABİK, “On the Word *Bolay ki* Anatolian Turkish Texts / Anadolu Türkçesi Metinlerinde ‘*bolay ki*’ Sözü Üzerine”, *Discussions on Turkology Questions and Developments of Modern Turkology Studies / Türkoloji Tartışmaları Başarı ve Zaflarıyla Çağdaş Türkoloji*, Editors / Editörler: Öztürk EMİROĞLU, Marzena GODZIŃSKA, Filip MAJKOWSKI, Warsaw 2014: 664-679. ABİK de enine boyuna irdelediği *bolay ki* sözünün kökenini *bu ol-a ki* (-A istek gelecek zaman eki, *ki* ise Eski Türkçedeki *erki* edatı) birleşmesi olabileceği (s. 677) görüşünü ileri sürer.

böylece [*böylece* yerine yanlışlıkla], işte böyle, bu şekilde” biçimlerindeki yapı da bununla ilgilidir.⁴

Yapının kökünü *bu* biçiminde belirlediğimize göre eki de “gibi”lik anlamı katan *+lay* ekidir. Bu ek, Köktürk Yazıtlarında görülmemekle birlikte Eski Uygurca metinlerinde ve Mahmud Kaşgarî’nin Divanu Lugati’t-Türk sözlüğünde karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarî’nin sözlüğünde kelime *eyle* (Arapçaya uygun biçimi *ayla*) olarak verilmiş ve bunun Oğuzca olduğu belirtilmiştir. (DLT, 1990: 69, 93, 526) İngiliz doğu bilimci Sir Gerard Clauson (1891-1974) bunu *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (= 13. Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Kökenbilgisel Sözlüğü) başlıklı etimoloji sözlüğünde *-la/-le* diye bir ekin varlığını kabul ederek (s. xl) şu bilgiyi vermektedir. Sözlüğünün *ayla* “thus, like that” (= böyle, bunun gibi) maddesinde (s. 272) kelimenin yapısı hakkında bilgi vererek bunun **anlayu* biçiminden ortaya çıkmış olabileceği görüşünü ileri sürmektedir.

Alman asıllı Rus Türkolog Wilhelm Radloff (1837-1918) 1893 yılında yayımlanan *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* (= Türk Dialektleri Sözlüğü)nde (1. cilt, 353. sütun) *alay* sözünün Baraba, Kazan, Kırım ve Koman diyalektlerinde bulunduğunu belirterek *ol (an)* “jener” (= o) zamirinden geldiğini belirtmiş ve anlam olarak “auf solche Weise, so” (= o biçimde, öyle) şeklinde vermiştir. Oysa Radloff’un da kendisinden yararlandığı Ermeni Türkolog Lazar’ Budagov’ (1812-1878) 1869-1871 yılları arasında yayımladığı *Sravnitel’nyy slovar’ Turetsko-Tatarskix’ nareçiy* (= Türk-Tatar Dialektlerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü)nün birinci cildinde (1869, s. 79) *alay* ve *bulay* kelimelerinden kökeni hakkında bilgi vermeden Çagataycada ve Kazan diyalektinde bulunduğundan bahseder. Bir başka yerde (s. 289) Kazan diyalektinde *şulay* ve *bulay*, Kazakçada *bulayğı*, Osmanlı Türkçesinde ise *bulayki* (بولايكي, بولايكي) biçiminde vermektedir.

Gerek Francisci à Mesgnien Meninski’nin (1623-1698) 17. yüzyıla ait *Thesaurus linguarum orientalium* sözlüğünde (1. cilt 943.-944. sütunlar) *bulayki* “ola ki, belki”, gerekse Floransalı Filippo Argenti’nin 1533 yılında kaleme aldığı *Regola del parlare turcho* (= Türkçe konuşma kuralları) notlarına göre (Adamović 2009) *bola ki* “ola ki, belki” biçimi bulunmaktadır. Ekin tarihsel dönem olarak daha önceki dönemde kullanıldığı örnekler bakıldığında, bir başka ifadeyle Eski Anadolu Türkçesi metinleri tarandığında (örneğin Yusuf u Zeliha, Süheyl ü Nevbahar, Dede Korkut Hikâyeleri gibi) karşımıza *bolay* ve *böyle* biçimleri birlikte çıkmaktadır. *Bolay* biçimi daha çok *bolay ki(m)* biçiminde görünmektedir. Diğer Türk dillerindeki görünümü de bize ayrı bir *+lay* ekini işaret etmektedir.

Türkiye Türkçesinde *böyle* kelimesinde görülen bu ek, bu dille aynı grupta olan Azerbaycancada *belə (bèle)* biçimi yanında, Türkmencedeki *beyle* biçimi görülürken, ek de Azerbaycancada *olay* “öyle”, *şulay* “şöyle”, *oxloy* “ok gibi”, Türkmencede *yüzley* “yüzeysel olarak” gibi örneklerde varlığını korumaktadır. Türk dillerinin Güneydoğu grubundaki Özbekçede *butunlay* “tamamıyla, bütün olarak; kesin olarak; asla, hiç”, *tiriklay* “canlı olarak, diri diri”, *yarimlay* “yarım” ve Yeni Uygurcada *bütünley* “büsbütün, tamamıyla, bütün bütün” biçiminde görülmektedir. Ekin en belirgin biçimi Kuzeybatı grubundaki Türk dillerinde görülmektedir: Örneğin Karayimcedeki *menley* “benim gibi”, *senley* “senin gibi”, *bizley* “bizim gibi”, *sizley* “sizin gibi”, *allay* “onun gibi”, *olarlay* “onlar gibi”. Yine *buley* “böyle, bu suretle, böylece”, *buley özü* “keza, aynıyle”, *buley-da* “öyle ya da böyle”. Ayrıca Kumukçadaki *bulay* “böyle”, *şulay* “şöyle”, *şolay* “şöyle”, *olay* “öyle”, *savlay* “sağ olarak, bir bütün olarak”, *gertiley* “gerçekten”, *ekinçiley* “ikinci kez”, *üçünçüley* “üçüncü kez” örneklerinde açıkça görülmektedir. Karaçay-Balkarcadaki *bilay*, *bulay* “böyle”, *alay* “öyle”; Kazakçada *bulay* “böyle”, *olay* “öyle”;

⁴ Burada değişik biçimlerde sunulması, kelimenin tam olarak nasıl yazılması gerektiği konusunda da birliğin olmadığını göstermektedir.

Kırgızcadaki *alay* “öyle”; Kazan Tatarcasındaki *bulay, bolay* “böyle”, *alay* “öyle”, *şulay, şuşılay* “şöyle”; Yine Başkurtçadaki *bilay, bolay* “böyle”, *alay, ulay* “öyle”, *korılay* “kuru gibi”, *tereley* “diri gibi”.

Sonuç olarak bazı Türk dillerinde özellikle Kuzey grubundakilerde belirgin biçimde görülen *bolay* ~ *bulay* biçimi Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülmektedir. Ancak +*IAy* ekinin varlığına dikkat edilmediği için araştırmacılar tarafından Anadolu Türkçesinde görülmeyen *bol-* fiiline dayandırılmıştır. Oysa bu ek, Eski Türkçedeki +*IAyU* ekindeki ünlünün düşmesiyle ortaya çıkmış olup eklendiği ada “gibi” anlamı katmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde de *bu* işaret zamirine eklenerek *bu+lay* “bu(nun) gibi” > *bulay* (*ki/m*) biçiminde kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV, Elövset Zakiroğlu, *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları*, Ankara 1996.
- ABİK, Ayşehan Deniz, “On the Word Bolay ki Anatolian Turkish Texts / Anadolu Türkçesi Metinlerinde ‘bolay ki’ Sözü Üzerine”, *Discussions on Turkology Questions and Developments of Modern Turkology Studies / Türkoloji Tartışmaları Başarı ve Zaaflarıyla Çağdaş Türkoloji*, Editors / Editörler: Öztürk EMİROĞLU, Marzena GODZİNSKA, Filip MAJKOWSKI, Warsaw 2014: 664-679.
- ADAMOVIĆ, Milan, *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*, Çeviren: Aziz Merhan, Ankara 2009.
- ALTAYLI, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, İstanbul 1994
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”*, Ankara 1986.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III*, Ankara 1985.
- Azərbaycan Dilinin İzahli Lügəti*, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, Dörd cildə, Bakı 2006.
- BAMMATOV, Z. Z., *Kumıskko-russkiy slovar'*, Moskva 1969.
- BUDAGOV', Lazar', *Sravnitel'nyy slovar' Turetsko-Tatarskiy' nareçiy*, Tom' I, Sanktpeterburg' 1869.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London 1972
- DİLÇİN, Dehri, *Şeyyad Hamza Yusuf ve Zeliha*, İstanbul 1946
- DLT 1990: Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgati't-Türk*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1990 (Tıpkıbasım).
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, 2. baskı, Ankara 1991.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*, 2. baskı, Ankara 1991.
- HACALOĞLU, Recep Albayrak, *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü)*, Ankara 1992.
- HANSER, Oskar, *Türkmence Elkitabı*, Çev. Zühal Kargı Ölmez, İstanbul 2003 [Özgünü: *Turkmen Manual: Descriptive Grammar of contemporary literary Turkmen Texts Glossary*, Wien 1977]
- KAÇALIN, Mustafa S., *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*, İstanbul 2006.

- Kasantatarisches Wörterverzeichnis*, Aufgrund der Sammlung von Ignác Kúnos. Zusammengestellt von Zsuzsa Kakuk, unter Mitwirkung von Imre Baski, Ankara 1999.
- KOWALSKI, Tadeusz, *Karayim Lehçesi Sözlüğü*, Çev. Kemal Aytaç, Ankara 1996. [Özgünü: *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*, Karakowie 1929: 150-280]
- MA'RUF OV, Z. M., *Ўzbek tilining izohli luğati I-II*, Moskva 1981.
- MENINSKI, Franciszek à Mesgnien, *Thesaurus Linguarum Orientalium, Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*, 6 Cilt, İstanbul 1992-1993.
- MERHAN, Aziz, "Türk Lehçelerindeki +lay/+ley, +layın/+leyin Ek(ler)i Hakkında", *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Bilkent Üniversitesi*, Ankara 2006: 13-21.
- MERHAN, Aziz, *Die 'Vogelgeschprache' Gülşehrîs und die Anfänge der türkischen Literatur*, Göttingen 2003.
- MERHAN, Aziz, *Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi*, Ankara 2008.
- MERHAN, Aziz, *Özbek Dilinin Grameri*, İstanbul 2012.
- NECİP, Emir Necipoviç, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İklil Kurban, Ankara 1995.
- ÖNER, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri)*, Ankara 1998.
- ÖZÇELİK, Sadettin, *Dede Korkut: Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin*, Ankara 2005.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara 1994.
- PRÖHLE, Wilhelm, *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*, Çev. Kemal Aytaç, Ankara 1991. [Özgünü: "Karatschajisches Wörterverzeichnis", *Keleti Szemle*, 10/1909: 83-150]
- RADLOFF, W., *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Erster Band, 1893.
- Russko-turetskiy slovar'* (Rusça-Türkçe Sözlük), Moskva 1989.
- Tarama Sözlüğü*, 8 Cilt, Türk Dil Kurumu, Ankara 1972-1988.
- TEKİN, Şinasi, "Türkçedeki Bazı Çekim Eklerinin Tarihi Üzerine Düşünceler ve +leyin Eki Hakkında", (*Tarih ve Toplum* 123/1994: 11-16), *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 2001: 229-245.
- TEKİN, Talat ve Mehmet ÖLMEZ, *Türk Dilleri (Giriş)*, İstanbul 1999.
- TEKİN, Talat, Mehmet ÖLMEZ, Emine CEYLAN, Zuhâl ÖLMEZ, Süer EKER, *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Ankara 1995.
- TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul 2003. [Birinci Baskı 1988]
- TOPARLI, Recep, Hanifi VURAL, Recep KARAATLI, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2003.
- WATERSON, Natalie, *Uzbek-English dictionary*, New York 1980.
- YUDAHIN, K. K., *Kırgız Sözlüğü I-II*, Çev. Abdullah Taymas, Ankara 1994.